

мати великі здібності до виконання обов'язків, пов'язаних з посадою; по-третє, відзначатись доброчесністю і справедливістю».⁴

Оновлення у 2006 році в результаті пропорційної виборчої системи політичної конструкції і персонального складу Верховної Ради має доповнитись поліпшенням методології й методики її роботи, які б враховували динамізм суспільних змін, орієнтували управлінців усіх рівнів на професійне вирішення нових завдань правовими засобами, обмежили шкідливі наслідки корпоративізму та посилили відповідальність народних депутатів за законодавчу неврегульованість ринкових відносин, низьку якість й ефективність законів, за посадові правопорушення й зубожіння народу. Остаточно відділити створену соціально-ринкову систему господарювання від попередньої, командно-адміністративної, шляхом демократизації і раціоналізації не вдається, потрібна ще й її ідеологічна орієнтованість на вищі цивілізаційні зразки, які, на жаль, засвоюються структурами громадянського суспільства швидше за правлячу еліту й державних службовців з їх бюрократично-викривленою правосвідомістю і низькою політичною культурою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Литвин В. Інтелігенція у контексті сучасних процесів. Виступ Голови Верховної Ради України з нагоди 85-річчя Кам'янець-Подільського державного університету. // Голос України. – 2003. – 24 жовтня. – С.4-5; 2. Грабовський С. Чи є порятунок для пострадянської філософії? // Сучасність. – 1996. - №2. – С.83; 3. Голос України. – 1998. – 13 березня; 4. Аристотель. Собр. Соч. В 4-х т. Т.4.- М., 1983. – С.548.

О.В. Черкашина

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ КОБЗАРСЬКОЇ ЕПІЧНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖЖІ

Музичний епос українського народу – це сповідь про його багатостраждальний шлях, пройдений з гідністю невтомного шукача правди. Ще І.Франко зазначав, що «наш героїчний епос, змалювання довговікової боротьби, довговікового терпіння українського народу піснями того самого народу – се один з найкращих вицвітів поетичної творчості в усій слов'янщині»¹. Кобзарські думи, розповідаючи про реальні події української історії, втілюють особливості національної свідомості, в якій немає проповіді агресивних ідей, закликів заграбати чужі землі або поневолити народи.

Кобзарі не просто переймали від інших думи та пісні і передавали їх своїм наступникам, а самі творили й виконували у власній інтерпретації, залежно від розуміння й усвідомлення змісту й мелодійного матеріалу. Якщо бандурист – просто співак-артист, то кобзар – імпровізатор, творець. Творчість кобзарів досліджується в працях М.Цертелєва, І.Срезневського, М.Максимовича, П.Лукашевича, Ф.Колесси, М.Грінченка, В.Боржковського, К.Студинського, К.Квітки, О.Правдюка, Ф.Лаврова, Б.Жеплинського, Б.Кирдана, А.Омельченка, які аналізують жанри й види кобзарського мистецтва, виконавські традиції, тематику й стилістику дум тощо.

Метою даної статті є визначення основних аспектів дослідження кобзарства у ХХ ст. та аналіз ситуації сучасного бандурного мистецтва, що стає особливо актуальним у світлі відродження національної ідеї.

Українське кобзарство – явище оригінальне, але не виняткове. З історії нам відоме існування давньогрецьких аедів, скандинавських скальдів, труверів і фіглярів у середньовічній Франції, гітаристів в Іспанії. Абхазці, чеченці, осетини та інгуші ще й досі виконують найдавніші епічні твори, так звані нартські оповіді. Українська епіка періоду боротьби проти турецько-татарських нападників підтверджує реалізм епосу. Кобзарі, співці України, були «очима й вухами» народу у його волелюбній боротьбі з іноземними поневолювачами – ординцями, османами, німецькими ландскнехтами, польською шляхтою, шведськими владолюбцями та проти національних гнобителів-багатіїв.

Тематика дум правдиво відтворює події епохи спустошливих нападів турецько-татарських завойовників на українській землі і героїчну боротьбу проти них. Порівнюючи українські думи, молдавську епіку, болгарські побутові пісні, традиції співу під народні інструменти на слов'янському Півдні і Близькому Сході та ін., С.Грица дійшла висновку, що „на Україні в XVI-XVII ст. діяли поряд дві традиції творення і виконання епічних пісень: одна йшла від поважного билинного співу Київської Русі..., друга – експресійно-рапсодийного імпровізаційного характеру, ... витворена на основі пісенної практики південно-східної зони. Те, що Україна з давніх часів була територією, на якій

відбувалося спілкування культур багатьох народів, сприяло збагаченню її корінного фольклорного фонду й словесно-музичного стилю пісенної творчості»².

У дослідженні епосу головною була й залишається проблема його відношення до дійсності (історії). Одні науковці вважають, що епос – це історія, яку розказав сам народ, інші ж відкидають необхідність пов'язання епосу з конкретним фактом. Б.Кирдан пише: «Треба мати на увазі, що історія в епосі може бути тільки фоном, на якому розгортається соціальний або сімейний конфлікт... Українські народні думи є художніми творами, а не літописними оповіданнями про події і особи»³.

До того, як на Україні виникли історичні думи, широко розвиненими були ліро-епічні пісні. У період XV-XVII століть на тлі героїчних воєн внаслідок драматичних переживань і героїчної боротьби українського народу проти турків формується національне ядро епіки – думи, історичні пісні, розвивається побутова пісенна епіка. Визвольна війна 1648-1654 років українського народу й возз'єднання України з Росією дали поштовх до виникнення великого циклу історичних пісень і дум. Піднесенням патріотичного почуття особливо позначені думи й пісні цього періоду, що склались, очевидно, по свіжих слідах подій, які так хвилювали народні маси (це думи про Богдана Хмельницького й Барабаша, про Корсунську перемогу, про Богдана Хмельницького й Василя Молдавського тощо).

Українські думи набули таких рис, як велика емоційність, задушевний ліризм, філософські роздуми, героїчні засади, в основі яких стоїть народ, неповторні риси народного гумору та сарказму, людяність, непримиренність до ворогів й віра в силу й непереможність народу. І.Франко називав українські народні пісні й думи «одним із найцінніших наших національних надбань і одним з предметів виправданої нашої гордості»⁴.

Існувала думка про те, що жанр думи витіснив з народної пам'яті все, що з'явилося до них, не беручи до уваги першовитоків мистецтва східнослов'янських народів – російських, українських, білоруських. Цією пам'яткою є билини, які згодом одержали назву балад. У XII-XIII століттях балада стає одним з головних жанрів у репертуарі професійних народних співців Європи – трубадурів, труверів, вагантів. На Україні в XVI-XVII століттях балада входила в репертуар кобзарів, лірників. Значна частина корінних українських балад пов'язана з епохою козацьких воєн XV-XVII століть.

Фольклористика XIX – початку XX століть застала професійне (спеціальне) середовище у стані серйозних змін, коли кобзарські корпорації почали розпадатися. За даними музичної етнографії другої половини XIX століття, професійними епічними співцями ставали вихідці із селянського, а іноді міського середовища, які діставали спеціальну освіту в учителя («панотця»). Смаки й потреби слухачів завжди враховувались кобзарями, навіть ще в період навчання у майстра і особливо тоді, коли, одержавши «визвілку», кобзар розпочинав самостійну діяльність. Видатний етнограф і фольклорист Ф.Колесса зазначав, що народний співак переймає від свого вчителя лише основну тему рецитаційної мелодії, формує її відповідно до свого розуміння та сторонніх впливів і витворює окремий варіант. Переважна більшість кобзарів володіла досить значним репертуаром, і він передусім складався з релігійних, історичних та епічних пісень, дум, соціально-побутових, ліричних, пісень-балад, сатиричних та гумористичних, танцювальних мелодій, які є популярними на весіллях, родинних святах, народних гуляннях тощо. Справжній кобзар є наставником, який навчає своїх слухачів моралі, але так, що слухач сам доходить правильного висновку. У цьому й був один із секретів впливу кобзарів, бандуристів та лірників на маси.

Твори, які в певний період часу не були популярними, кобзарі переставали виконувати і це призводило, за свідченнями фольклористів другої половини XIX століття, до того, що певний репертуар співці забували. Внаслідок переслідування кобзарів та лірників з боку царату селяни не наважувались віддавати своїх дітей у науку до кобзарів, що теж наклало свій відбиток й на їхньому репертуарі. Тим самим знецінювалась їх роль як виконавців народного епосу. Кобзарсько-лірницькі об'єднання, які зберігали давні епічні традиції, починають зникати на початку XX століття. У зв'язку з цим досить швидко змінюється репертуар та виконавська манера кобзарів. Забуваються старі традиції, на зміну яким приходять нові – з'являються нотні публікації «нового» кобзарського, а з часом, - і бандурного репертуару радянських часів.

Про народних співців – кобзарів друкувались окремі статті в журналах і газетах дореволюційної Росії. Значний інтерес до перлин українського народного героїчного епосу, їх творців і носіїв, виявили прогресивні російські діячі культури О. Пушкін, М. Гоголь, В. Короленко, М. Горький, Українські письменники й фольклористи І. Франко, Леся Українка, М. Лисенко,

О. Сластьон, Д. Яворницький, Г. Хоткевич, М. Сумцов, К. Квітка, М. Грінченко, Ф. Колесса, М. Рильський, П. Тичина.

Світове визнання кобзарського мистецтва засвідчено у французькому журналі «Revue des deux Mondes», англійському «Atheneum», польському «Kurjer Lwowski». Українське кобзарство приваблювало німецьких, австрійських та інших НАУКОВЦІВ-фольклористів, етнографів, істориків, літературознавців. Десь на початку XIX століття, коли загострилися відносини Росії з Францією, американська преса почала писати про Росію, а одночасно й про Україну та всіх слов'ян, яких уже тоді називали «співучою расою», а Україну – «країною пісень», які є «геніально простими квітами». Перші відомості про багатство народної поезії України надійшли до США з Англії. 1841 року в США було передруковано з англійського журналу «Квартальний іноземний огляд» велику статтю «Історія та література козаків. Пісні України». Конкретніше говорить про кобзарів та їх думи відома американська письменниця, перекладачка і філолог Тальві (Тереза Якоб-Робінсон), автор монографії «Історичний огляд мов і літератур слов'янських народів» (1850), де значне місце відведене українській мові, літературі, народній поезії та популярності кобзарів на Україні. Та жодного прізвища кобзаря Тальві у своїй монографії не назвала⁵.

На початку XX століття (1903 р.) А.А.Бертело видав книгу «На українські Спогади з відрядження», в якій йдеться про кобзарів та народні думи; статті Й.Робінсона «Лірник на Україні»; художній твір Райнера-Марії «Рільке про О.Вересая». Упорядник і перекладач українських дум на французьку мову М.Шерер видала в 1947 році збірник дум. Високо оцінили мистецтво українських кобзарів і чеські науковці, які слухали великий кобзарський концерт в Київському клубі літераторів 1968 року. З бандуристів, який виступав в Австралії, Австрії, Аргентині, Японії, згадується кобзар П.Ткаченко-Галашко (1878-1919)⁶. Про глибинний інтерес до української народної пісні та кобзарства в Італії свідчить той факт, що на сторінках періодики цієї країни вже в другій половині XIX ст. час від часу з'являються статті та відгуки про українських кобзарів, а професор А. де Губертаніс просив Михайла Драгоманова «надіслати йому для розповсюдження серед італійців 600 фотопортретів О.Вересая, слава про якого, як рапсода, тоді уже витала й в Італії»⁷.

Особливе місце в розвитку професійного бандурного мистецтва належить теоретику, видатному музиканту, композитору, педагогу Г. Хоткевичу. Бандурний доробок Г. Хоткевича складає біля 80-ти творів, написаних протягом 1920-1934 років. Він пише ряд наукових праць щодо модернізації інструмента. Справу Г. Хоткевича продовжили в Галичині та Київщині в 20-х роках В. Ємець, М. Теліга, Ю. Сингалевич, К. Місевич, З. Штокалко. Деякі з часом переїхали за кордон.

Сучасне бандурне мистецтво, виконавство й творчість тісно пов'язане з формуванням кобзарського середовища в українському зарубіжжі впродовж XX століття. Завдяки бандуристам діаспори продовжувались традиції кобзарського виконавства щодо репертуару, інструментарію в той час, коли на Україні відбувалась академізація інструменту. Для еміграції особливо болісною проблемою є втрата молодшими поколіннями, під впливом повсякденного іншомовного оточення, навичок правильної вимови. Українцям діаспори бандура допомагає зберігати щось своє – рідне, власне, від батьків, дідів, тому великою пошаною користуються традиційні українські патріотичні пісні та епічний репертуар.

Композитори та виконавці Зіновій Штокалко, Василь Ємець, Григорій Китастих та інші сприяли об'єднанню українців зарубіжжя, збереженню їхньої мови, культури тощо. За межами України вони продовжили свою виконавську та наукову діяльність, завдяки чому кобзарське мистецтво не лише розвивалось, але й набуло популярності та високого професійного рівня.

З. Штокалко не визнавав виконання класичного репертуару на бандурі й обстоював пошуки нового репертуару відповідно до національної своєрідності інструмента. Він підтримував ідею відродження на бандурі репертуару, призначеного для лютні – інструмента тієї ж родини, що й бандура. Особливо хвилювала З.Штокалка проблема популяризації українського національного інструмента, яким є бандура, в іншомовному середовищі й тих неминучих втрат, які при цьому виникають, коли на догоду смакам пересічної аудиторії нівелюється національна неповторність і першоджерельність кобзарського мистецтва. В останні роки життя З.Штокалко дійшов думки, що капели бандуристів, ансамблі нівелюють індивідуальний стиль та широкі можливості гри на бандурі, відзначав незнання емігрантськими капелами стародавніх кобзарських традицій й зведення їх до хорово-ансамблевого співу, намагання «європеїзувати» кобзу, нав'язуючи їй фортепіанний репертуар⁸.

Проте в історії кобзарства мали місце винятки ансамблевого виконання. Так ще в 1874 році П.Іващенко писав, що кобзарі П. Братиця та П. Дуб співали і грали разом. П. Мартинович писав, що

кожен кобзар мав своє місце на ярмарку, але іноді співали й грали, збираючись в один великий гурт. Про спільну гру кобзарів згадується й у статті К. Ухач – Охровича «Кобзарь О. Вересай, его думы и песни»: «Коли кілька бандуристів грають разом, то одні грають на приструнках, інші ж їм вторять на бунтах...». Автор відзначає вельми приємну гармонію при такій спільній грі. На поч. ХХ століття про спільну гру кобзарів Харківської губернії писав Г. Хоткевич. Він навіть зазначив, що ці кобзарі, на відміну від полтавських і особливо чернігівських, люблять і вміють складати ансамблі. Є. Кріст, який збирав відомості про кобзарів та лірників Харківської губернії, розповідав, як 17 січня 1901 року кобзар Є. Бутенко говорив йому про спільний спів і гру двох і кількох бандуристів, а також бандуристів і лірників. І. Колосовський у відповіді Харківському підготовчому комітетові XII Археологічного з'їзду поділився своїм спостереженням над тим, як кобзарі і лірники разом грали та співали. Слухачі віддавали перевагу бандуристам. Збирачі та дослідники минулого, на жаль, мало звертали уваги на таке цікаве явище і не описували його, тому до нас дійшли поодинокі згадки про спільну гру. Вони не дають можливість робити висновки про поширеність або типовість цього явища, про час його виникнення⁹.

Творчість видатних музикантів-бандуристів діаспори З. Штокалка, Г. Китастого, В. Ємця мала великий вплив на популяризацію бандурного мистецтва. З. Штокалко обробивши понад 300 пісень, дум, балад, є одним з кращих інтерпретаторів епічного (думового) репертуару. Новаторською є його праця над відтворенням стародавніх билин Київської Русі. Билини «Про Добриню і Смочище», «Про славних богатирів Святогора та Іллю Муромця», «Про славного богатиря Іллю Муромця та Солов'я Розбійника» в аранжуванні Зіновія Штокалка стали першою спробою відтворення музично-поетичних зразків мистецтва Київської Русі. Г. Китасти у своїй композиторській творчості звертається до зразків традиційного кобзарського репертуару, до стилізації звучання старовинних інструментів у поєднанні з сучасними віртуозними прийомами гри. Г. Китасти втілює у ансамблеве музикування варіанти кантів і псалмів.

Сучасний композитор Ю. Олійник (США) пише твори як для фортепіано, так і для бандури. У його доробку Концерти для бандури з оркестром (№1-4), Календарний цикл «Чотири подорожі в Україну» для бандури і фортепіано, Соната для фортепіано, Концерт для фортепіано з оркестром, камерні інструментальні та вокально-інструментальні твори (стилізовані думи, балади), численні переклади тощо. Розширені технічні та фактурні можливості сучасної бандури, її оригінальний тембр, широка палітра штрихів, вдосконалена система перемикування тональностей дозволяють залучати до репертуару найрізноманітнішу за стилями і жанрами музику минулих епох та сучасних композиторів.

Авторами творів для бандури-соло й ансамблів бандуристів в Україні є М. Дремлюга, В. Ольшевський, А. Муха, К. М'яков, С. Баштан, В. Єсіпок, В. Кирейко, В. Петренко, Б. Стандара, Г. Менкуш, В. Дутчак, В. Герасименко, О. Герасименко та інші, в діаспорі – І. Саневський, В. Довгань, В. Кікт, Г. Китасти, І. Мацієвський, Ю. Олійник, В. Мішалов.

Сучасне кобзарське мистецтво істотно відрізняється від народно-побутового. Професійне виконавство виключає імпровізацію, позбавляє варіантності у повторному виконанні однієї і тієї ж думи, як робили кобзарі минулих часів. Бандура стає концертним інструментом, на якому виконуються й твори світової класики. Активізується сольне та ансамблеве виконавство як в діаспорі, так і в Україні, створюється ряд дитячих колективів, які успішно виступають та прищеплюють любов і повагу до української культури, народного інструмента - бандури, пропагують народну творчість, традиції тощо.

Отже, у збереженні кобзарських традицій велику роль відіграли дослідження українських фольклористів та творчість відомих майстрів бандури у ХХ ст. Сучасний стан бандурного мистецтва в Україні та українській діаспорі дозволяє говорити про відродження інтересу як до самого інструмента, так і до традиційних жанрів кобзарського епосу і лірики, що дозволяє визначити ситуацію як досить оптимістичну. Створення сучасного бандурного репертуару значно підсилило інтерес виконавців і слухачів до інструмента, розширило виконавські та образні можливості бандури, підготувало сприятливі умови для її розвитку у ХХІ столітті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1955. – С.27; 2. Грица С. Мелос української народної епіки. – К., 1979. – С. 73-74; 3. Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці – музиканти України. – К., 1980. – С. 71; 4. Шаблювський Є. Українські народні кобзарі та їхні думи і пісні // Народна творчість та етнографія. – 1982. - №1. – С. 42; 5. Григорій Нудьга. Слава кобзаря Остапа Вересая // Київ. – 1984. - №3. - С.137; 6. Менкуш Г. та Олійник О. Бандура в Японії // Bandura. – 2002.- №77.- с.23; 7. Нудьга. Українська дума і пісня в світі. –Львів, 1998. – С.2; 8. Правдюк О. По сторінках журналу «Бандура» // Народна творчість та

А.Ц. Сініцький

ПРОЦЕСИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Становлення та відродження етнічних угруповань здійснюється у руслі рефлексії їх історичних траєкторій, що являє собою, з одного боку, спробу відобразити у повідомленнях об'єктивну минулу дійсність, а з іншого, – є засобом людського самоусвідомлення. Тому у феномені історичного поєднано ідею об'єктивного часу і часовість суб'єктивного самоздійснення. Саме історичне об'єднує об'єктивне та суб'єктивне, сповнюючи соціальним сенсом людське буття, оскільки задає людині мету її розвитку у контексті цілісної нації. Отже, людина постає соціальною істотою саме завдяки зануренню у історичну сферу свого народу.

Тому особливої актуальності в Україні набувають історичні дослідження, які проводяться з метою поглиблення розуміння історичної свідомості українського народу. Тут великого значення набувають загальноісторичні дослідження М. Грушевського, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, М. Костомарова, Ю. Марахова, П. Куліша, І. Огієнка, І. Рибалко, О. Субтельного, П. Чубинського, дослідження етнонаціональних відносин (В. Антоновича, М. Аркаса, Д.Бовуа, О.Гонтара, М. Іванова, Т. Єременко, О. Войналович, Г. Стронського), праці, присвячені етносоціологічним напрямкам розвитку етносів у поліетнічних організаціях Ю. Бромля, Б. Євтуха, Я. Липинського, П. Еберхардта, праці науковців української діаспори (О. Субтельного, Д. Дорошенка, І. Лисяк-Рудницького, Н. Полонської-Василенко, О. Оглоблін та ін.), що створюють умови для пошуків та вивчення «білих плям» в історії українського народу та розробки нових тем¹.

Зазначені пошуки історичної правди відображають демократичні тенденції розвитку української держави, які, у свою чергу, передають боротьбу українства за свою незалежність. З викладеного вище випливає завдання нашої статті, яке полягає в аналізі процесів демократизації у становленні української національної ідеї у другій половині ХІХ – першій половині ХХ століття.

Варто зазначити, що з початку ХІХ століття, за умов кризи феодально-кріпосницької системи і розвитку капіталістичних відносин, на українських землях почало поширюватися ідейне волелюбство, яке можна назвати своєрідним українським лібералізмом². Вплив ідей західноєвропейських філософських систем, які знайшли своє відображення у ліберально-просвітницьких тенденціях царювання Олександра І, сприяв відродженню національної свідомості українців.

На цьому тлі отримала розвиток українська народна традиція з її прагненням до індивідуальної свободи й рівноправності в суспільному житті країни, що зумовило певну орієнтацію історичних досліджень цього часу, де особливе місце посідає «Історія Русів», що стає одним із чинників зародження стихійного лібералізму на національному ґрунті.

Зазначимо, що вершиною демократичної думки першої половини ХІХ століття стала концепція Кирило-Мефодіївського братства, яка отримала розвиток завдяки працям та діяльності Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, В. Білозерського, М. Гулака, О. Навроцького, П. Марковича та ін., які були добре обізнані з передовою думкою західних науковців і філософів та розуміли прагнення українського народу.

Зазначена концепція, яку виклав М. Костомаров у «Книзі буття українського народу», закликала всіх слов'ян здійснити християнський заповіт і поширити заснований на ньому суспільний лад на весь світ. З цією метою тут пропонувалося утворити суверенні демократичні республіки, об'єднані у конфедеративний союз, знищити абсолютну монархію та кріпацтво в Росії, ліквідувати станові відмінності між людьми, утвердити соціальну та правову рівність, що мало здійснюватися на території України, яка, як вважали братчики, була найбільш придатною для згуртування слов'ян навколо ідеї демократичного панслов'янського союзу. Саме в цьому вбачалася історична місія України.

Відповідно до зазначеної концепції, на теренах слов'янських народів мала утворитися федерація з демократичними інститутами на кшталт тих, які існували у Сполучених Штатах. Слід сказати, що тут поняття «федерація» трактувалось дещо інакше, ніж воно розуміло сучасними політологами, оскільки в цьому понятті братчики орієнтувалися на федеративний принцип Давньої